

Пера Тодоровић

ДНЕВНИК ЈЕДНОГ ДОБРОВОЉЦА

PORTALIBRIS

Пера Тодоровић
ДНЕВНИК ЈЕДНОГ ДОБРОВОЉЦА

Copyright © PortaLibris, 2017.

Сва права задржана укључујући право на репродукцију
у било ком облику у целости или делимично.

ОДЛОМЦИ
ИЗ
ДНЕВНИКА ЈЕДНОГ ДОБРОВОЉЦА

Успомене из српско-турског рата
1876. године

I

Делићрад, 6. авіусіа уїџорник, 1876. іог.

Мене данас готово силом уписахе у чиновнике ђенералнога штаба тимочко-моравске војске – просто рећи реквизираше ме, као што се реквизира сено, зоб, со и друге ствари. Скидоше ми моју добровољачку блузу, моје опанке, моју црногорску капу, одузеше ми моју верну пушку, па ме умундираше по штапски, обуше ми руске чизме од јухта, припасаше сабљу (која је слободно могла изостати), посадише ме за сто, уклопише у руке перо, па сад хајд' шифрирај и дешифрирај депеше, преводи с рускога и францускога на српски и са српскога на руски и француски, носи ђенералу Черњајеву рапорте и примај од њега заповести. Колико их има који жуде за овим местом, и који би на њему можда боље послужили но ја, и њих не нађоше, већ баш мене! И то готово насилно! Ја целога века мрзио на канцеларије, протоколе, регистре, нумере И остале формалности и сад баш мени пало у део да са тим стварима имам посла! О слепа судбино!...

II

Делићрад, 6. авіусіа у чейврїшак, 1876. іог.

... Каква разлика између живота у штабу и живота као добровољац на мртвој стражи, где Турци сваки час узнемиравају и не даду тренути... У штабу се и једе и пије и спава

добро, али ми се опет не допада. Видим да има много ларме, трке, мувања, галаме, много формалности, али ми се чини да је мало реда и мало рада. У канцеларији начелника штаба, пуковника Комарова, страшан неред, на столу му грдна гомила хартија и кад што тражи, мора по по сата да премеће по ономе вашару.

Кад сам синоћ око 11 часова у вече отишао ђенералу Черњајеву на рапорт, затекох га свучена где лешка у кревету, а до њега мали сточић а на столу... ђенералштабна карта и... не, не, већ неке флаше и два тањира са иструганим реном и исеченом и осољеном ротквом!...

III

Делиџаг, 7. августа у субоју, 1876. го.

По заповести ђенерала Черњајева написао сам данас ову депешу на кнеза Милана: „Дошло ми је до знања да се у Београду ради на миру и да на томе особито настојава инглески конзул. Сад о миру не треба да буде ни речи, јер наш положај никад није био повољнији но што је сад. У сваком случају причекајте на моје писмо. – Черњајев.”

Овај ми телеграм даде повод да према материјалу, који имам при руци, разгледам какав је тај положај тимочко-моравске војске, о коме ђенерал вели да „никад није био повољнији.” Ево шта сам нашао.

Наше нападне операције свршене су још крајем месеца јуна, дакле на *десет дана* по објави рата, и ми смо после десетодневне офанзиве прешли у дефанзиву. Затим је на целој тимочко-моравској линији наступила мала пауза у ратним догађајима. Ми смо се спремали на одбрану, а Турци су довлачили поткрепљења из дубине своје велике

царевине и прибирали се да јаким силом упадну у Србију. Та почивка трајала је више од половине месеца јула. Српска војска на тимочкој линији била је тада раздељена углавном овако: у Зајечару стојао је са својим кором (до 20.000 људи) Лешјанин, а на Грамади пред Књажевцем стајао је Хрватовић са својом војском од 6–7000 бораца. Спрам Лешјанина стајало је тада већ на српском земљишту 20.000 Турака, под командом Осман Хасан-паше, а спрам Хрватовића стојали су од Грамаде Хафиспаша, са 8.000 бораца, а од Пандирала Сулејман паша такође са 8–9 хиљада војске. (Над свом овом војском био је заповедник Ејуб-паша, јер је сва ова војска сачињавала један кор). Тако су стајале ствари на тимочкој линији, у половини месеца јула.

17. јула удари на Хрватовића Хафис паша од Грамаде са 8.000 људи, а у исто време крене се и Сулејман од Пандирала такође са 8.000 бораца. Борба око Грамаде и Дервента трајала је три дана и Хрватовић најпосле би принуђен да се повлачи нагло Књажевцу, јер му је претила опасност да му Сулејман пресече одступну линију.

21. јула прикупи Хрватовић сву своју силу (највише 7.000 људи) на брду Тресибаби, јужно од Књажевца. Хафис и Сулејман (тада је у турски логор стигао Ејуб-паша и сам лично предузео команду над војском Хафиса и Сулејмана) ударе на њега 22. јула. Борба је трајала до мрака и продужила се сутра дан са истом жестином, па се понови и 24. јула, а 25. јула Хрватовић буде принуђен да се повлачи са Тресибабе, јер му је војска била страшно изрешетана и изнурена многодневном борбом, а пред њим је стајала трипут јача турска сила, која је уз то још једнако довлачила поткрепљења од својих резервних батаљона, што су остали на путу између Ниша и Грамаде. И тако Књажевац падне Турцима у руке и они га одмах спале.

Од Ниша, па преко Грамаде (село и кланац на српској граници близу извора малог Тимока) води добар пут у Књажевац. У Књажевцу се тај друм дели: један крак иде у северозападном правцу на Зајечар, Неготину па даље низ Дунав, а други окреће јужним правцем и иде тако до варошице Алексиначке Бање; ту прође кроз бањски кланац, па се опет подели на двоје, један крак окреће југоисточно на Алексинац и Делиград, а други југозападно иде на Параћин, где се свезује са главним цариградским друмом, који води од Београда преко Алексинца и Ниша у Цариград. Ово је ради бољег разумевања ствари, а сад да наставим даље причање о Хрватовићу.

Кад је Хрватовић био сузбијен од Грамаде, он се друмом, који мало час споменух, повукао Књажевцу, а кад је 25. јула и Књажевац морао напустити, он се истим друмом повуче даље Алексиначкој Бањи, и ту се заустави у Бањској клисури, да у згодном теснацу (кроз који, као што већ споменух пролази друм и иза кога се одмах грана удвоје, те води један на Алексинац, а други на Параћин) брани продирање Турака на Алексинац и Параћин. Зауставивши се у овом згодном положају Хрватовић истави своје предстраже до села Читлука и Церовице, па у томе положају стоји и данас, ишчекујући напад Турака од Књажевца.

Док је Књажевац овако пао и Хрватовић се повукао Бањи, код Зајечара се дешавало ово: 16. јула потисне Осман паша Лешјанинова предња одељења код Великога Извора, а 17. (дакле у исти дан кад су Хафис и Сулејман почели нападати на Хрватовића) продужи нападаје и тако се примакне Зајечару да је већ и саму варош могао бомбардати. Ноћу између 23. и 24. јула подигну Турци на североисточним висовима спрам Зајечара неколико батерија и сутра дан окупе бомбардати варош. Тада се на далеко дуж обала реке Тимока отвори пушчана ватра, а под заклоном њеним

Турци почну све ближе и ближе примицати своје батерије вароши. Како је Лешјанин још 23. јула добио био заповест од врховне команде из Београда да напусти Зајечар, то се он, пошто се 24. цео дан борио, увече повуче из Зајечара. Сутра дан Турци уђу у варош и поступе с њом по турски.

Од Зајечара води један друм најпре у јужном, а после у југоисточном правцу преко Грљана, Планинице, па даље све уз велики (црни) Тимок преко Лукова до Кривога Вира, где се сједињује са друмом који иде од Бање на Параћин и који горе споменух, те се тако и овим путем од Зајечара може доћи Параћину. Напустивши Зајечар Лешјанин се повуче са већим делом своје војске (мањи део одступио је западно Крајини) и заустави се на линији Бољевац – Луково (око 30 километара од Зајечара), а предстраже истакне до села Планинице, Лубнице и Копите, па у тим положајима остао је и до данас, ишчекујући као и Хрватовић напад Турака. И тако, Хрватовићева И Лешјанинова војска имају у главноме једну исту задаћу: прва брани да Турци од Књажевца преко Бање не продру на Параћин и тиме обиђу главна српска утврђења код Алексинца и Делиграда (или да им не дођу с леђа), а друга брани да Турци то исто не учине продирући друмом, који, као што смо видели, води од Зајечара преко Лукова опет у Параћин. Пролази које брани Лешјанин и Хрватовић врло су важни, јер кад би Турци продрли до Параћина и Ћуприје, они би били тако рећи у срцу Србије, И ми тешко да би их игде могли зауставити до Београда. Стога су предузете многе мере да се положаји које заузима Хрватовићева и Лешјанинова војска што боље утврде и ставе у што поузданију свезу са својим базисима и наслонима. Наслон Хрватовићевих положаја пред Бањом био је Алексинац, око 30 километара удаљен од Бање и свезан с њом доста добрим путем. Лешјанинов наслон био је управо Делиград, али између Делиграда и Лешјанинових положаја није било

никаквога удобног директног пута и баш су сад одређени читави батаљони да пресеку пут кроз Луковицу планину, која се у дужини од 30 километара пружа од Делиграда Лукову. Тај ће пут свезати Луково, као позадну позицију Лешјанинову, са Делиградом. У Делиграду и Алексинцу концентрисано је 18–20 хиљада војске, да се у свако доба може послати помоћ Хрватовићу или Лешјанину – где прво затреба. И тако на тимочкој линији стоји Хрватовић пред Бањом са 6–7.000 војске и Лешјанин код Бољевца И Лукова са највише 12–15 хиљада људи, свега дакле највише 22.000 војника. У случају преке нужде Хрватовићу и Лешјанину може доћи потпора од Алексинца и Делиграда, највише 12–15 хиљада, пошто у обадва места мора остати помало посаде, и од Крајине 2–3.000 људи. Дакле у случају потребе ми би могли да концентришемо на тимочкој линији највише 35 до 40.000 људи. Спрам ове српске војске стоји већ сад Ејубов кор од 30.000 Турака, а по потреби они овај број могу и удвојити, јер између Зајечара и Видина и између Књажевца и Ниша имају Турци јаку посаду и не морају се бојати нашега нападаја, те Али-Сајиб може са овом војском прећи Мораву код Ниша на Мрамору, па окренути друмом на Грамаду, сјединити се са Ејубовом војском, чиме би турска тимочка војска са прикупљеним резервама порасла на 60.000! Да ли би Лешјанин и Хрватовић, поред све потпоре из Делиграда и Алексинца, могли одолети овако великој нападној турској војсци – то је питање на које је мучно одговорити са да. Но да ли ће Турци хтети да продиру од тимочке стране у Србију, где би имали да воде у неку руку брдски рат, где би им базис операција – Видин – био врло далеко и где је предео уопште врло незгодан за провијентирање велике војске?

По мишљењу стручних људи управо само су две могућности. Турци или ће поред свију тешкоћа продрати од Тимока на Луково и Бану, старати се да освоје ова места,

па онда или да концентришу сву силу с левога бока алексиначких и делиградских положаја и старати се да их освоје и ту да сиђу у моравску долину и њоме окрену даље на Параћин и Ћуприју, или ће, ако освоје Луково и Бању, обићи алексиначке и делиградске положаје, па се упутити правце Параћину и Ћуприји, што би принудило главни део тимочко-моравске војске да напусти Алексинац и Делиград, да се у брзим маршевима повлачи Параћину, где би је Турци, пошто располажу много већом коњицом, сустигли уморну, дали јој на отвореном пољу једну главну битку и као бројно надмоћнији разбили је и растројили, па онда окренули незаштићеној Јагодини, заузели је, ту се разделили у две колоне, једна би се упутила у Крагујевац, где су арсенали, оружнице и управо сви извори наше војене спреме, а друга цариградским друмом пошла право на Београд.

То је једна могућност И један план, који би могли избрати Турци. Други план био би овај: да Турци напусте освојене пределе на Тимоку, да оставе само у Зајечару и Књажевцу утврђене појаче посаде, а сву осталу Ејубову Војску да поврате натраг Нишу, ту да се сједине са приштинском Али-Сајибовом војском и ојачају резервама, које једнако преко Софије стижу из Цариграда, па онда да продиру у Србију моравском долином (можда једном, а можда и обадвема обалама Мораве). Ако би Турци изабрали овај други пут за продирање у Србију тј. ако би пошли моравском долином, ми би могли, прибравши све резерве, концентрисати против њих код Алексинца и Делиграда до 40 хиљада војске. Ако би Турци ударили десном обалом Мораве од Катуна, имали би пред собом тврде алексиначке и делиградске положаје, а ако би ударили левом обалом Мораве од Суповца па на Тешицу и даље низ, Мораву, не би имали да савлађују тако велике сметње, као на десној обали. Истина, код Тешице подигнути су још у мирно доба за време логоровања неки

шанчеви, али то је само једна линија и кад би она била пробијена, Турци не би даље наишли ни на каква утврђена, ако се не би на брзу руку у време саме борбе подигла.

Ето дакле како сад стоје ствари. Турци ће дакле продирати или од Тимока, или моравском долином, јер да продиру на обадве стране, немају засад толику силу и не могу је прикупити пре позне јесени. А пошли Турци од Тимока или низ Мораву, ми им можемо у обадва случаја ставити на сусрет бар упола онолику силу, с коликом ће они ударити; осим тога ми ћемо имати zgodнији положај и бранићемо се из опкопа, док они као нападачи морају јуришати отворених прсију. Тако ћемо се ваљда продржати до јесени, а онда ће ударити снегови, који ће горе доћи Турцима, разлогореним на отвореном пољу (Зајечар и Књажевац, а и сва села спалили су), но нама у Алексинцу, Делиграду, Бањи, Лукову и Бољевцу. А у томе можда ће се умешати и дипломатија, а нарочито можда ће Русија помоћи притешњеној Србији. То су по свој прилици и Черњајевљеве наде. Ето како изгледа сад наш положај, о коме ђенерал вели, да „никад није био повољнији”. Оно истина наше стање није баш очајно, али није ни светло. Да ли ћемо се ми моћи да одржимо до позне јесени, као што се Черњајев нада? – то је велико питање – а одговор на њега скрива будућност!

IV

Делиград, 7. август у субоју, 1876. год.

Још пре зоре узрујао се цео штаб. Пуковник Милутин Јовановић, командант суповачке војске, јавља да су га зором напали Турци јаком силом; да нападају на Суповац, Голешницу и Змијину Главу (погранична места на левој

обали Мораве 10– 15 километара више Алексинца). То се дакле Али-Сајиб креће. Али шта хоће он? Да продре у моравску долину? А располаже ли он толиком силом, да може сам предузети продирање у моравску долину? Ко зна! тек он удара врло енергично и пук. Мил. Јовановић јавља да једва одолева турској навали и да се зорли држи у својим положајима.

Од Хрватовића вест да се Турци на целој тимочкој линији повлаче, да су Књажевац напустили и оставили у околини само слаба одељења нерегуларне черкеске коњице. Из Лукова опет јавља потпуковник Лаза Јовановић да је код Зајечара остао Осман-паша и ту се на брду Краљевици утврдио са 15 батаљона низама, 2.000 Черкеза и 200 Татара (исказ једнога заробљенога Татарина), а сва се остала војска повукла из зајечарске околине и одступа Нишу. Кад се све ово узме у обзир и кад се још дода, да су још 3 августа черкеска одељења почела нападати на наше положаје код св. Аранђела (положај на нашој граници на путу од Грамаде Алексинцу) и да су се нишке страже на Поповој Глави узрујале и почињу бивати немирне (а пре се ни живе нису показивале из својих шанчева) – онда се готово са сигурношћу може узети, да се Ејубова војска повлачи са Тимока и прибира се да од Ниша упадне у моравску долину. Дакле Турци су изабрали овај други план. Черкези, што су нападали на св. Аранђела, сигурно су Ејубове авангарде, а данашњи нападаји Али-Сајибана на Суповац сигурно су предузети у цели да забаве српску алексиначку војску, док Ејуб доврши свој марш и прибере се на нашој граници испред Алексинца, на десној обали Мораве, одакле би пребацио мостове преко Мораве, ступио са Сајибом у сvezу, па онда удружени повели заједнички нападај на Алексинац. Тако је рачунао и ђенерал Черњајев и одмах изда наредбу Хрватовићу да се са својом војском крене на Књажевац, да га заузме, ту да се

опет утврди на Тресибаци, па оставивши у утврђењима појачу посаду која ће пазити на кретање Турака од Зајечара, с осталом војском да пође поред српске границе за Ејубом, да напада његову позадницу (аријер-гарду) и да му прети с леђа. Лешјанину је такође заповеђено да се што ближе примакне Зајечару, да мотри на држање Османа у Зајечару, па ако буде згодан тренутак и да га нападне и, ако је могуће, заузме Зајечар.

Пошто су предузете ове мере на тимочкој линији да нама амо на Морави даду одушке од удружене навале Ејубове и Али-Сајибове војске, генерал се поче спремати да са резервама из Делиграда похита Алексинцу. Мени рече да спакујем најнужнији део штабне архиве, па кад се крене штаб, да идем и ја у Алексинац.

Док се штаб спремао узруја се и делиградска војска и замало, па је све било на ногама и под оружјем. Осам батаљона сиђоше у дугим редовима са својих логоришта са висова око шанчева, постројише се на друму и одмарширале Алексинцу. У овој ужурбаној спремци, при погледу на ове дуге редове војске, који одмереним кораком одоше на бојно поље, откуда се већ пролама грмљава топова, има нечега што одушевљава и уздиже. Ту човек наједанпут осети да пред њим и пред сваким појединцем стоји велико дело које се само сложним, укупним силама може повољно решити; човек се наједанпут осети зближен са свима личностима које га окружавају, одношаји одмах постану некако ближи, искренији, изгуби се она свакидања укочена уздржљивост и етикеција, а наступи нека срдачност: с човеком, с којим никад речи у животу ниси проговорио, говориш тада као са старим познаником.

Штаб је био брзо готов, кретосмо се Алексинцу. Мени паде у део да поделим место у колима са штабним свећеником, г. протом Ј. Ј. Напред је ишао Черњајев са својом

свитом, за њим неколико кола, а за њима наше кочије. А у кочијама отац прота са пуно којекаких ћилимова, јастука, бунада, шалова, сандучића, кутија, стакала, два грдна револвера и једном красном пушком од шест метака, на форму револвера, а до оца проте ја са мојом архивом. Код Нерићевога хана (механа на путу из Делиграда у Алексинац) сустигосмо оне батаљоне што су марширали за Алексинац. Ђенерал рече војсци неколико одушевљавајућих речи, па онда пођосмо даље.

Грмљава топова и праска пушака бивала је све јаснија. Дан је био диван и свеж. Јутрења магла тек се уздигла, а ваздухом се разлила нека прозрачна светлост, нека блага тишина, неисказано свежа, величанствена и заношљива, а кроз ову тишину проламала се тутњава топова, као звуци удаљене грмљавине. Овај светао дан, ова тишина у природи, ова потмула тутњава с бојнога поља, све је то чудно дејствовало на ме, и ја се удубих у неке невеселе мисли. Док сам ја тако оборене главе пушио моју цигару, отац прота једнако ме је запиткивао:

– Је л' те, молим вас, а јесте ли се ви јутрос чим год прихватили?

– Не знам, нисам, чини ми се.

– То, видите, није добро; наште срце не ваља се трускати у колима; може вам се смучити. А зашто се нисте мало zaloжили?

– Нисам имао кад, заборавио сам, шта ли.

– О, ја на то никад не заборављам. Макар триста послова чекало, прво ваља zaloжити свој казан – то је моје правило, и ја га се свето држим.

– Није свакоме дато, оче прото, да живи, што но реч, по нотама.

– Мени је, видите, то дато, ја имам моју дијететику и то ми је светиња. Не знате како је то добро, и како се човек лак

осећа кад се јутром мало прихвати, али само мало; иначе поквари ручак. Ја сам јутрос појео две рибице (харинге) и мало ајвара с лукцом и зејтином, одозго сам спустио две чашице добре шљивовице, па онда попио шољу црне јаке кафе – ја, знате, увек носим са собом добре кафе; ево и сад имам пуну кутију – па не можете веровати, како се сад добро осећам.

Отац прота опипа се при том по своме црвеном појасу који се угледно вио око гојазног, округлог трбушчића.

У томе баш попесмо се на један брежуљак и наш кочијаш тек наједанпут викну пренеражено: „Ао! грдних душмана, богородица их посекала! Погледајте, господине, шта га села гори. Еј јадна Мораво; јазук (штета) за овако лепа села!”

Ја дигнем главу и имао сам шта видети. Моравском се долином повијао густ дим, као голема умаласана река, а сав предео преко наше границе, колико се оком може догледати, беше у диму и пламену. Дим се у грдним стубовима извијао под ведро небо, ту се разилазио и као магла притискао цео предео. Местимице облаци дима су тако густе да су јасне сунчане зраке једва пробијале кроз њих. То су дакле Турци попалили сва села у нишком пашалуку, која смо ми били заузели, крстили их „Новом Србијом”, а њине становнике наоружали. Турци се дакле свете својој раји, што је уз нас пристала.

Што смо ближе долазили Алексинцу, видели смо све више села где горе. Ту разазнасмо да не горе само села преко наше границе, већ и нека испод малог Јастрепца на нашем земљишту. Дакле, Турци су већ продрли преко границе. Преко од нас на супротној (левој) страни Мораве виделе су се гомиле народа где беже друмом. – То измиче наше становништво (већином жене, деца и старци) из горње Мораве, куда су Турци упали. Мени се стеже срце од бола при овом ужасном призору и при помисли да ће можда и она села која се сад онако дивно беле кроз густо

зеленило воћњака, за мало час буктати у пламену и постати црне развалине. Пуцњава је била тако страшна да сам мислио ово је страшни суд и ниједан, који је сад тамо на бојном пољу, где се бије ова паклена борба, неће изнети живу главу! Отац прота прво је посматрао цео приказ, па онда рече: „Пропаст твоја од тебе, Сионе! Пропала генерација! Искварио се наш свет, господине, омекшао, пролукавио се, прошеретио се, бежи, неће да се бије! Е! богме, тако мора пропасти; ето сад му горе села, ја, тако је то”. Ја не одговорих ништа, само погледах оца проту.

– А како ви мислите о томе? – упита ме он с осмејком и стаде трљати руке. Ја му опет ништа не одговорих. Пошто је мало поћутао отац прота, опет поче:

– А је л' те, молим вас, јесте ли ви где год читали о томе, како се хватају харинге; јутрос сам их знате јео, па ми паде на памет. Ја се опомињем да сам негде читао да оне под јесен у великим јатима...

Ја га прекидох питањем:

– Мислите ли ви, оче прото, да пред оном турском војском, што се тамо туче, има дервиша, који је одушевљавају и фанатизирају?

– О, зацело их има!

– А мислите ли да њино присуство и њине беседе распаљују одушевљење у војсци?

– Распаљују, распаљују, вера много може, она фанатизира и челичи.

– Лепо, дакле, ви сте, оче прото, српски дервиш, па хајдете да учинимо овако: ја ћу узети сабљу, а ви крст у руку, па кад она војска, што маршира за нама, стигне у Алексинач и пође у бој, ми да идемо пред њом и да је одушевљавамо нашим примером и беседама! Пристајете ли?

– Хе, хе, хе, шта вама пада на ум! Нашто је то? не вреди, знате; могао би човек погинути, а то није наш позив.

– Доста, не смете, дакле! Па што ми онда говорите о страшљивој, исквареној генерацији! Те „страшљиве генерације” ено тамо, где се по ономе паклу носи с азијатским халама, а ми овде седимо на мекој бунди и занимамо се моралисањем. Отац прота уђута и до Алексинца не проговорисмо више ни речи.

У Алексинцу се штаб смести у кућу трговца Манојловића. Увече дође доста опширно извешће о данашњој борби. Наши су били изненађени турским нападима и Турци су одмах заузели неке наше предње положаје; затим су продужили нападаје врло енергично и упорно; Суповац је наскоро пао и наша се војска повукла Тешици, где се борила до 7 часова у вече. Турци нису могли лепо да развију сву своју силу, јер их је с деснога крила стешњавала Морава, а с левога јастребачки висови, и то је јако помогло, те им је наша војска на уском пролазу могла дати отпор. Очекује се да ће Турци сутра поновити нападаје и старати се да превале преко малог Јастрепца (планина на нашој граници, више Алексинца, на левој обали Мораве). Наши губици прилични – артиљерија се одликовала.

И тако, Али-Сајиб је стао ногом на српску земљу.

V

Алексинац, ноћ од 7. на 8. август, 1876. год.

Ноћу између 7. и 8. августа добивена су многа извешћа: с левога крила (од св. Стевана), с фронта (од Катуна), с деснога крила (од Тешице и Вукање), – од свуда јављају да се Турци крећу, прибирају, концентришу. С наших предстража спрам Ниша јављају: „У турском логору спрам нас сву драгу ноћ чује се нека врева, комешање, све је у покрету;